

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 338

İBN HAZM'IN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA
DİL VE EDEBİYAT

Dr. Şahabettin ERGÜVEN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cd. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24
Tel: 0 312. 341 00 02 İskitler/ANKARA
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Aralık 2019

ISBN: 978-605-7570-47-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

**İBN HAZM'IN
DÜŞÜNCE DÜNYASINDA
DİL VE EDEBİYAT**

Dr. Şahabettin ERGÜVEN

Ankara 2019

Dr. Şahabettin ERGÜVEN

1971 yılında Çorum/Alaca'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Alaca'da tamamladı. 1989 yılında Bakırköy İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Lise sonrası İstanbul'da bir yıl Arapça dersleri aldı. 1990 yılında kayıt olduğu Ezher Üniversitesi Usuluddin Fakültesi'nden 1995 yılında mezun oldu. 1998 yılında “*Celaleddin es-Suyûtî ve Galatâtu'l-Avâm'i*” adlı yüksek lisans tezini, 2007 yılında “*Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm*” adlı doktora tezini tamamladı. 1997 yılında o zamanki adıyla Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı'na öğretim görevlisi olarak atandı. Aynı Anabilim Dalında 2008 yılında yardımcı doçent unvanı aldı. Arap Dili ve Belagatı alanında yayınlanmış akademik çalışmaları, ulusal ve uluslararası sempozyum ve konferanslarda ardıl çeviri faaliyetleri bulunmaktadır. 2015 yılında FSM Vakıf Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi'nde Arapça dersleri verdi. Halen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır. Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
GİRİŞ - İBN HAZM'IN YAŞADIĞI DÖNEM	13
I- DÖNEMİN SİYASÎ VE SOSYAL YAPISI	14
II- DÖNEMİN İLMÎ VE ENTELLEKTÜEL PANORAMASI	29
III- ENDÜLÜS'TE DİL VE NAHİV ÇALIŞMALARI	38

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

I- İBN HAZM'IN HAYATI	51
A- AİLESİ VE GENÇLİK DÖNEMİ	51
B- EĞİTİMİ	55
1. Hocaları	57
2. Talebeleri	59
C- KİŞİLİĞİ	60
D- YÖNETİMLE İLİŞKİLERİ VE VEFATI	69
II- ESERLERİ	75
A- BASILAN ESERLERİ	75
1. Dil ve Edebiyat	75
2. Kalam, Felsefe ve Mantık	76
3. Fıkıh ve Usûlü	77
4. Tarih ve Biyografi	78
B- YAZMA ESERLERİ	80
C- GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN ESERLERİ	81
1. Dil ve Edebiyat	81
2. Fıkıh ve Usûlü	81
3. Hadis ve Usûlü	82
4. Tarih ve Biyografi	83
5. Kalam ve Felsefe	84
6. Muhtelif Alanlara Ait Eserleri	85

İKİNCİ BÖLÜM

DİL VE MANTIK

I- İBN HAZM'IN DİL KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	87
A- DİLLERİN KÖKENİ, DOĞUŞU VE GELİŞİMİ PROBLEMATİĞİ	88

1. Uzlaşma ve Anlaşmayı Benimseyen Görüş	89
2. Dilin Doğuşunda Dürtülerin Etkin Olduğu Görüşü	92
3. Dilin Menşeinin Tevkîfi Olduğu Görüşü	93
4. Tedricî Oluşumu Benimseyen Görüş	95
B- İBN HAZM'IN DİLİN MENŞEİ PROBLEMATİĞİNE YAKLAŞIMI	96
C- İBN HAZM'IN DİLLERİN MUKAYESESİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	104
II- İBN HAZM'IN DÜŞÜNCE SİSTEMATİĞİNDE DİL-MANTIK İLİŞKİSİ	106
A- İBN HAZM'IN DİL BAĞLAMINDA ELE ALDIĞI MANTIK ÖNERMELERİ	120
1. İki Eksik Öncülden Tam Bir Sonucun Çıktığı Önerme	120
2. Şartlı Önerme	120
3. Mütelâimât (Lafızları Farklı Anlamları Aynı Olan Denk Önermeler)	121
4. İbn Hazm'ın Mütelâimât Kapsamında Ele Aldığı Önermeler Modal Önermeler	123
5. Sayılardan İstisna Yapılarak Oluşturulan İfadeler	123
6. İcab-Selb İlişkisi İçeren Önermeler	123
7. Küllilik-Cüzilik İlişkisi İçeren Önermeler	124
8. Emir ve Nehiy İfade Eden Önermeler	124
B- İSİM-MÜSEMMÂ İLİŞKİSİ	125
C- SES-FONETİK KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	130
1. Ses-Lafiz İlişkisi	132
2. Ses-Anlam İlişkisi	133
3. Sesin Zaman ve Mekanla İlişkisi	135
III- İBN HAZM'IN ARAP GRAMERİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	135
A- İŞTİKÂK KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	135
B- NAHİV KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	143
1. Nahvin Tanımı, Amacı ve Önemi	143
2. Nahiv İlmindeki İletlere Yaklaşımı	147
3. Gramer Hatalarından Korunmada Nahiv İlmini Bilmenin Önemi	150
C- HARF, KELİME VE KAVL KONULARINDAKİ GÖRÜŞLERİ	154
1. Harf	154
2. Kelime	156
3. Kavl	157
D- ZAMİR VE İŞARET İSMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	159
1. Zamir	159
2. İşaret İsmi	160

E- CEM'Î KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	161
F- İSTİSNÂ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	165
G- LUGAVÎ KIYAS HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	173
H- ZAMANLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	175
1. Zaman ve Kısımları	175
2. Zamanlar Arasında Öncelik	176
3. Arapçada Zamanların Yetersizliği	177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT VE BELAGAT

I- İBN HAZM'IN BELAGATLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	179
A- BELAGAT KAVRAMI, KAPSAMI VE KISIMLARI	179
B- UMUM-HUSUS KONUSUNA YAKLAŞIMI	186
C- EMİR-NEHİY KONUSUNA YAKLAŞIMI	196
D- MECAZ KONUSUNA YAKLAŞIMI	217
E- İ'ÇÂZU'L-KUR'ÂN MESELESİ	226
1. Tarihsel Arka Plan	226
2. İbn Hazm'ın İ'Çâzu'l-Kur'ân Meselesine Yaklaşımı	235
II- EDİP VE ELEŞTİRMEN OLARAK İBN HAZM	247
A- İBN HAZM VE NESİR	247
B- İBN HAZM'IN İLMÎ VE EDEBÎ YAZILARINDAKİ ÜSLÛBU	250
C- SANATLI NESRİNİN LAFIZ VE MANA YÖNÜNDEN ÖZELLİKLERİ	252
1. Cümle Terkibi Düzeyinde	256
2. İçerik Düzeyinde	260
D- İBN HAZM'DA EDEBÎ ELEŞTİRİ-ŞİİR VE ŞAİRLERİ TENKİDİ	265
E- MUVÂREDE KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	282
III- ŞAİR OLARAK İBN HAZM	283
A- ŞİİR KÜLTÜRÜ	284
B- ŞİİRE BAKIŞI VE ŞİİR TASNİFİ	289
C- ŞİİRLERİNDE İŞLEDİĞİ KONULARI	298
1. Aşk Şiirleri	299
2. Doğa Tasviri	307
3. Fahr (Övünme) Şiirleri	309
4. Mersiye , Elem ve Keder Şiirleri	313
5. Hikmet, Tefekkür ve Zühd Şiirleri	316
6. İhvâniyyât Şiirleri	319

7. 'İtâb (Kınama, Serzeniş) Şiirleri-----	321
8. Özlem-Nostalji Şiirleri -----	325
9. Şiirindeki Mistik Eğilim-----	329
10. İbn Hazmın Nakzası-----	331
D- ŞİİRİNİN LAFIZ VE MANA YÖNÜNDEN ÖZELLİKLERİ -----	334
E- ŞİİRİNDE KULLANDIĞI SANATLAR, ARUZ BAHİRLERİ VE KAFİYELER	345
1. Sanatlar -----	345
2. Aruz Bahirleri ve Kafiyeler -----	350
F- ŞİİRİNİN KAYNAKLARI -----	351
SONUÇ-----	353
KAYNAKÇA-----	367

ÖN SÖZ

Endülüs medeniyetinin en önemli şahsiyetlerinden olan İbn Hazm'ın (ö.384/456-994/1064) ilmi kişiliğine denk edebi bir kişiliği vardır. Fıkıh, hadis, dinler tarihi, mezhepler tarihi, felsefe, mantık ve soybilimi alanlarında uzman bir âlim olduğu kadar; şâir, edip ve eleştirmen kimliğiyle de tanınmaktadır. İbn Hazm, yaşadığı çağın sınırlarını aşan dâhî bir şahsiyettir. Bunun en önemli nedeni çok yönlü bir kültüre, ansiklopedi hacminde bir bilgi birikimine sahip olmasıdır. Zira o, naklî ve aklî ilimlere ihtisas derecesinde vâkıftır. Onun çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserlerinden birisini okuyan, onun sadece bu alanda uzman olduğunu zanneder. Oysa o, görüş bildirdiği her alanda uzman bir kişidir. Dolayısıyla bir araştırmacı için İbn Hazm'ın kişiliğini ve farklı alanlardaki görüşlerini bütünüyle ihâta etmenin zorluğu âşikardır.

İbn Hazm, çağında egemen olan doğu kültürüne alternatif olması için mantıkî temellere oturan, bilimsel düşüncüyü esas alan bir ekol kurmaya çalışmıştır. Çok sayıda düşünür, tarihçi, usulcü ve siyasetçi mezhebinin etrafında toplanmıştır. Bu mezhep, gücünü burhân mantığından alan nas merkezli bir mezheptir. İbn Hazm, sahip olduğu vizyon ve temsil ettiği misyonla bilimsel düşünce özgürlüğünü sağlayarak içtihat kapısını yeniden aralamayı hedefliyordu. Bu da, İslam düşünce kültürünün üzerine bina edildiği usûlün yeniden okunmasını ve yorumlanmasını gerekli kılıyordu. İbn Hazm, bu çabasında tevârüs eden kültürün sunduğu hazır anlayış ve egemen düşünce kalıplarından kurtulmanın gerekli olduğunu bilincindeydi. Bu yüzden, İslam düşünce kültürünün, sağlam temellerden yoksun olan kıyas, illet ve istidlâl yerine, burhân mantığını temel alan yeni araçlarla bilinçli bir şekilde tekrar okunmasını savunuyordu. Onun bu zor göreve soyunmasında, yaşadığı dönemdeki siyasî, kültürel ve ekonomik koşulların etkisi büyük olmuştur. Zira En-

dülüs Emevî Hilâfeti'nin yıkılmasına, akabinde ülkenin bir birleriyle savaşan onlarca emirliğe bölünmesine, iç mücâdeleler sonucu Müslümanların birlik ve bütünlüğünün yok olma noktasına geldiğine tanık olmuştur. İbn Hazm, bir yandan siyâsî birliği sağlamaya çalışırken, diğer yandan Müslümanları düşünce birliğine çağırıyordu. Müslümanları tek çatı altında toplayacak çareyi ise sağlam temelleri olduğuna inandığı Zâhirî Mezhebinde görmekteydi. Zira ister fikhî ister îtikâdî olsun diğer mezhepler Müslümanları birleştirmek yerine daha fazla ayrılımlarına yol açmaktaydı. Onun gerçekleştirmeye çalıştığı projenin daha iyi anlaşılması için dil ve edebiyat alanlarındaki görüşlerinin de teferruâtıyla bilinmesi gerekmektedir.

İbn Hazm'ın gerçekleştirmeye çalıştığı proje dar kapsamlı bir proje değildi. Aksine fıkıh, felsefe, mantık, kelam, dinler ve mezhepler tarihi, dil ve edebiyat gibi farklı alanları kapsayan geniş bir yelpazeye sahipti. İbn Hazm temel dayanak aldığı Zâhirî Mezhebi'nin ilkelerini tüm bu alanlara yansıtmıştır. Örneğin taklit illet ve kıyasa karşı çıkarken sadece fıkıh ve kelam gibi dînî içerikli ilimlerle sınırlı kalmamış, aksine bu görüşlerini dil ve edebiyata da taşımıştır. Fikhî kıyas, illet ve istidlâlî kabul etmediği gibi nahiv ve lugat ilimlerindeki kıyas ve illetleri de reddetmektedir. Fıkıhta ilk kaynaklar olan nasları temel aldığı gibi nahiv ve lugat ilimlerinde semâ'ı temel almakta, gramer krallarının konulmasında Araplar'dan işitilenlerin temel alınması gerektiğini söyleyerek ıstikâk, lugavî kıyas ve illetleri reddetmektedir. Aynı durum edebiyat için de geçerlidir. Şiire İslâmî bakış açısından yaklaşmakta, şiiri ahlâkî ilkeleri temel alarak tasnif etmektedir. Diğer taraftan şiirlerinde fıkıh, felsefe, mantık ve kelam ilimlerine âit çok sayıda terim kullanmaktadır. Zâhirî Mezhebi'nin ilkelerini şiirlerine yansıtmakta, görüş ve düşüncelerini manzûm ve mensûr olarak anlatmaktadır.

İbn Hazm'ın dil ve edebiyat alanlarında yerinde tespitleri, inceleme ve değerlendirmeleri vardır. Bu alanlarda orijinal gö-

rüşler ileri sürmüş çağında yaygın olan bir çok görüş ve tutumu eleştirmiştir. Edebiyat tek ihtisas alanı olmamasına rağmen bu alanda ortaya koyduğu bazı şiir ve nesir örnekleriyle çağındaki seçkin şâir ve ediplerle boy ölçüşmektedir. Şurası hatırlanmalıdır ki İbn Hazm çağındaki meşhur şâir ve ediplerin çoğunun yaptığı gibi tüm vaktini ve gayretini şiire tahsis etmemiştir. Bu şâirler hayatlarını şiirle idâme ettirmeye çalışırken, İbn Hazm şiiri bir amaç olarak görmemekte, aksine onu dil ve nahiv ilimlerinin hizmetinde bir araç olarak görmektedir. Tüm vaktini ve gayretini şiire tahsis etmemesine rağmen matbû bir şâir olan İbn Hazm'ın dönemin seçkin şâirleriyle boy ölçüşen şiirleri vardır. Şiir alanında en önemli özelliklerinden birisi irticâlen şiir inşâd etme kabiliyetidir. Bu özelliğiyle çağındaki şâirlerin bir çoğundan üstündür. Nesir alanında da kendisine has bir üslup geliştiren İbn Hazm dönemin bir çok edibinden üstündür.

Bu kitapta, Zâhirî Mezhebi'ni sistemleştiren kişi olarak tanınan İbn Hazm el-Endelüsî'nin hayatını, eserlerini, ahlak ve kişiliğini, dil ve edebiyata ilişkin görüşlerini, bir fakih ve usulcü olduğu kadar asil bir şâir, edip ve eleştirmen olduğunu, özellikle şâirliğini ve şiir hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak ülkemizde de tanıtılmasını amaçladık.

Bu çalışmanın vücut bulmasında en büyük desteği gördüğüm, öğrencileri olma onuruna eriştiğim Prof. Dr. İsmail DURMUŞ Hocama ve Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN Hocama, yine kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Dursun HAZER, Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR, Prof. Dr. Şaban HAKLI, Öğr. Gör. Yalçın ATALIK ve Öğr. Gör. Ceyhun ÜNLÜER Hocalarıma, ayrıca bu kitabın basım sürecinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet EVKURAN Hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.

Dr. Şahabettin ERGÜVEN

Çorum 2019